

**EBÜ'L KÂSİM es-SEMERKANDÎ ve es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DA GEÇEN
HADİSLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mücahit ZAGGA¹

Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN²

ÖZET

Ebü'l Kâsım es- Semerkandî, Mâturîdî âlimleri içerisinde kelam ilmine en hâkim olan âlimler arasındadır. İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Hakîm es- Semerkandî'nin incelenmesi, hem kelam tarihi hem de İslam düşünce tarihi içerisinde özgün olan yorumları anlayıp metotları kavramak suretiyle modern dünya ile ilişkili olarak inanç esaslarını algılamak için çok önemlidir. es-Sevâdü'l-a'zam eseri ehl-i Sünnet itikadına göre yazılmıştır. Aynı zamanda yazar, fıkıh ile kelam bilimlerine de değinmiştir. Müellifin hadisçiliği diğer muhaddis âlimlere nazaran, kefesi ağır basmamıştır. Nitekim İmam Semerkandî'nin adı, Rical (Cerh ve Tadel) kitaplarında zikredilmezken, neredeyse bütün Hanefî Tabakât müellifleri, imam Ebü'l Kâsım'ın ismini eserlerinde sadece kelamcı ve fıkıhçı olarak kaydetmişlerdir. Bu makale imam Semerkandî'nin kişiliğini ortaya çıkartıp ve es-Sevâdü'l-a'zam adlı eserdeki hadisleri genel bir şekilde tanıtır, daha sonra itikad, fıkıh ve kelam ilimleri ile temas kurarak müellifin bağlı olduğu gelenek bağlamında özgün yorumlar yapmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İnanç, Kelam, Semerkandî, Hadis

**ABU KÂSİM es-SAMARQANDÎ AND GENERAL EVALUATION OF
HADITHS IN es-SAWAD AL-A'ZAM**

ABSTRACT

Abu Kâsım al-Samarqandi, is one of the greatest scientists in the kalam islamic education. The study of the Samarqandi's life, which has an important place in the history of Islamic thought and this study helps to understand the book of aqeda. es-Sawad al-a'zam is written according to the belief of the Sunnis. At the same time, the author mentioned the science of jurisprudence. The name of Imam Samarkandi is not mentioned in the books of men (carh and Tadel), but wherever he is, all the books of Hanafi Tabakat, mention the name of Imam Samarqandi in this books. In this essay, i have showed the imams name, life and his studies. At the end i have studied the hadiths in general, of the Sawad a'zam book, then i have joined this study with the sciences of feqh, kalam and aqeda.

Key Words: Islam, Faith, Kalam, Samarqandi, Hadith.

¹Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mucahit.zagga@hotmail.com

²Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, huskahraman@hotmail.com

GİRİŞ

İslam'ın Hz. Peygamberin hayatta olduğu döneminde hukuki ve kuramsal anlamda belli bir çerçeve içerisine alınmış kurallardan ve ilimlerden ziyade vahiylerle belirlenen sözlü bir nizamın olduğunu söylemek mümkündür. Oldukça önemli ve dikkate şayan olan bu dönemde yazılı hüküm ve ilimlerin ortaya çıkmamasının en önemli nedeni meselelerin dolaysız olarak vahiy aracılığıyla hal olunmasıdır. Aynı şekilde Hz. Peygamberin vefatının ardından sahâbe ve Tabi'în dönemlerinde de dine dair usul ve esasların kuramsal olarak ifade edilmesinde bir gereklilik görülmemiştir. Dolayısıyla bu dönemlerde İslami ilimleri oluşturan disiplinler, kuramsal ve yerleşik ilim dalları olarak ortaya çıkmamışlardır.

Sahâbe ve Tabi'în dönemlerinin ardından fetih ve yayılma hareketlerinin artmasıyla birlikte İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ve yeni fethedilen topraklarda farklı dinler ve inançlar ile karşılaşmaların yaşanması ayrıca iç gelişmeler olarak da halifelik mücadeleleri ve İslam'ın yorumlanmasına dair farklı görüşlerin ortaya çıkması ile birlikte İslami ilimlerin de ortaya çıkışı bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda, Hâricîlik³ ve Şia⁴ gibi politik grupların yanı sıra Kaderiye⁵, Cebriye⁶ ve Mürcie⁷ gibi itikâdi grupların da oluşması ve bu grupların nasların farklı anlamlarının benimsenmesi ve öne çıkarması gibi durumlar İslam'ın özüne dair hususların kayıt altına alınmasını ve İslami bilgilerin ilimler şeklinde kuramsallaştırılmasına yol açmıştır demek mümkündür.⁸

İslam'ın yorumlanmasına dair tartışmalar içerisinde ortaya çıkan İslami ilimler, İslam dininin kaynaklarını esas alarak çok geniş bir kuramsal alanın farklı kısımlarını ve kategorilerini meydana getirmektedir. Dolayısıyla âlimler, ilgi alanlarına ve yetkinliklerine göre bu farklılaşan alanlarda İslam'a dair hukuki ve kuramsal bilgileri kitaplar halinde kayda geçirmeye başlamışlardır. Fıkıh, kelim ve akâid gibi farklı ilimlerin ortaya çıkması bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, ameli hükümlere açıklamalı kanıtlarla ulaşmayı mümkün kılan ilim 'fıkıh', kanıtlardan itikadi hükümlere ulaşmayı mümkün kılan ilimler de 'Kelâm ve Akâid' ilimleri olarak isimlendirilmiştir. İslami ilimlerdeki bu farklılaşmaya rağmen İslam geleneklerinin yaklaşımlarına göre bu ilimler yakınlaşıp uzaklaşabilmektedir. İslami geleneklerden birisi olan Hanefî-Mâtürîdî gelenekte fıkıh ile akâid ilimleri iç içe geçmiş bir özellik göstermektedirler.

İslami ilimlerin ortaya çıkması ve İslam'ın itikadi ve ameli bağlamlarda yorumlanmasının çeşitli tartışmalar temelinde gelişmesi ile birlikte İslam dünyasında önemli ilmi gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, Kur'an-ı Kerim ile birlikte İslam'ın asli kaynaklarından olan Hz. Peygamberin hadisleri İslami ilimlerde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda hadis ilimlerinin, kelim, akâid ve fıkıh ilimleri ile oldukça yakın bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Farklı İslam geleneklerinin Hz. Peygamberin vefatının ardından sünneti

³ Hâricîler hakkında geniş bilgi için bkz. Akl, Nâsır b. Abdülkerim el-Akl, *el-Havâric evvelü'l-fıraki fi târihi'l-İslâm*, Riyad: Dâru İsbîliya 1998, s. 21-53.

⁴ Şia hakkında geniş bilgi için bkz. Kaffârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali el-Kaffârî, *Usûlü mezhebi's-Şi'a*, Riyad: Câmi'atu Muhammed b. Su'ûd 1414, I, 125-416.

⁵ Kaderiye'nin itikdi görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. 'İmrânî, Yahya b. Salim el-Yemenî el-'İmrânî, *el-İntisâr fi'reddi ael-Mu'tezileti'l-Kaderiyeti'l-eşrâr*, thk. Su'ûd b. Abdülaziz, Riyad: Advâu's-Selef 1999, I, 121-316.

⁶ Cebriye hakkında geniş bilgi için bkz. Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Kîlânî, Beyrut: Dârü'l-M'arife 1975, I, 85-86.

⁷ Mürcie hakkında geniş bilgi için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 139-145.

⁸ Çelebi, İlyas Güdeklî, Hayrettin Nebî, "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, İstanbul: Ensar yayınları 2014, s. 384.

değişik algılamaları ve hadisleri farklı şekilde yorumlamaları hem fırkalar ve mezheplerin ortaya çıkmasını hem de ilimlerin gelişmesini sağlamıştır demek mümkündür.

İslami ilimlerin bu döneminde selef âlimleri akâid alanında Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamberin sünnetini mümkün olduğunca yorumsuz bir şekilde kayda almayı hedeflemişlerdir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinde yer alan müteşabih naslara sorgulamadan iman ederek bu nasların nasıllığı ve nedenleri üzerinde fazlaca durmamayı amaçlamışlardır. Bu nedenle bu dönemin akâid eserlerinde Ehl-i Sünnete dair bilgiler net bir şekilde açıklanarak, farklı görüşlere ve yorumlara dair tartışmalara veya itirazlara yer verilmemektedir.⁹

Makalede incelenecek olan Hakîm es-Semerkindî'nin de(v.342/953) bağlı olduğu Hanefî-Mâturîdî gelenekte fıkıh ve akâid ilimleri büyük oranda bütünleşik bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla Hanefî-Mâturîdî gelenekte akâid ilmine yönelik eserlerde fıkıh ilmine dair meselelerin ağırlıkta olması bu anlamda doğal görünmektedir. Doğduğu yer olan Semerkant şehrine nispetle Semerkandî lakabını, özellikle hikmet alanında verdiği doğru kararlarla da Hakîm sıfatını alan Hakîm es-Semerkindî, akâid alanında eser vermesine rağmen fikhî konulara da çokça değinen önemli bir Hanefî-Mâturîdî geleneği âlimidir.¹⁰ Makalede incelenecek olan, Hakîm es-Semerkindî'nin es-Sevâdü'l-a'zam eseri Hanefî-Mâturîdî geleneğin temel akâid eserlerinden birisi olduğu gibi fikhî konularda da önemli meseleleri incelemektedir.

Hakîm es-Semerkindî es-Sevâdü'l-a'zam isimli eserini selef yöntemine uygun olarak kaleme almıştır. Hakîm es-Semerkindî eserinde İslam'ın hem itikadi hem de ameli ilimlerine dair temel meselelere değinmekte ve her dönemde ortaya çıkan sapkın fikir ve akımlara karşı Ehl-i Sünnet fikriyatını savunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Hakîm es-Semerkindî'nin eseri uzun yıllar Mâturîdî gelenekte ders kitabı olarak da okutulmuştur. İslam'a dair ilmi konulara İslam'ın asli kaynaklarından özellikle Hz. Peygamber'in hadislerine yer vererek değinen Hakîm es-Semerkindî'nin es-Sevâdü'l-a'zam eseri günümüzde de değerini korumaktadır.

Makalede ilk olarak Hakîm es-Semerkindî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine kısaca değinilecek ardından en önemli eseri es-Sevâdü'l-a'zam incelenecektir. Daha sonra Hakîm es-Semerkindî'nin hadisçiliği üzerinde durularak es-Sevâdü'l-a'zam'da yer alan hadisler genel anlamda değerlendirilecektir.

⁹ Kahraman, Hüseyin "Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri", *Uludağ Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2005, Sayı 1, s. 100.

¹⁰ İmam Semerkandî'nin lakabı ve bazı diğer bilgiler için bkz. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muellemî, Haydarabat: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye 1962, IV, 207-208; Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1957, II, 237; Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 2002, I, 296; Halife, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1941, II, 1008; Bağdâdî, İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Ârifin*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs'l-Arabî 1951, I, 199; Gazzî, Takiyyüddîn ed-Dârî el-Gazzî, *et-Tabakâtü's-Sünniyye fî Tarâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah el-Hilû, Riyad 1983, s. 168; Fendik, Eduvard Fendik, *İktifâü'l-Kunu'*, Mısır: Matba'tu't-Telif 1896, s. 166; Serkîs, Yusuf b. İlyân b. Musa Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbû'ât*, Mısır: Matba'tu-Serkîs 1928, II, s.1046.

1. HAKÎM es- SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Hâkim es-Semerkindî'nin hayatı diğer âlimler gibi tek bir çerçevede incelenemeyecek kadar geniştir. Çünkü hem ilminde hem de yaşamında çok yönlü bir insan olarak ön plana çıkmaktadır. Semerkandî'nin hayatı ilk olarak yaşadığı sosyal ve siyasi çevre ile yorumlanmaktadır. Çünkü onun hayatını ve ilmi kişiliğini oluşturan en birincil faktör sosyal ve siyasi çevredir.

Hâkim es-Semerkindî, Semerkant doğumludur. Semerkant ise hem coğrafi hem de siyasi olarak çok önemli bir bölge olmasının yanı sıra dünya tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Müellifin yaşamının ve ilminin, Semerkant'ın o zamanki siyasi atmosferine göre şekillenmesi İslâmdan önce ve İslam dininin yayılması ile beraber kültür, din, sosyo-kültürel yaşam açısından Semerkant'ın bir merkez olması ile açıklanabilir.¹¹ Semerkant günümüzde bile Orta Asya coğrafyasında önemli bir yere sahiptir. Birçok kültürün, medeniyetin ve insanların kaynaştığı ve etkileşimde bulunduğu bir yer olarak karşımıza çıkan Semerkant, Doğu için önemli bir merkezdir. Semerkant gibi merkezî bir bölgede doğup önemli hocaların elinde yetişmesi ve dönemin atmosferi, Semerkandî'yi şekillendirmiştir.

Müellifin asıl ismi Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî'dir.¹² Yaşamının ilerleyen kısımlarında, ünü artmış ve hikmetli yaşamından ötürü Hakîm sıfatı ile nitelendirilmiştir. Müellif, doğduğu şehir olan Semerkant'ta, H. 342/M. 952 yılında vefat etmiştir.¹³

Hakîm es- Semerkindî'nin Ebü'l-Mansur el-Mâturîdî'nin (v.333/9449 öğrencisi olduğu ya da aynı dönemde yaşadıkları rivayet edilmektedir.¹⁴ Ancak araştırmacılara göre Ebü'l Mansur el-Mâturîdî'nin öğrencisi olduğuna dair genel kanı daha baskındır. Bu konudaki en kapsamlı bilgileri veren kişi ise Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'dir (v.508/1115).¹⁵ Nesefî de Mâturîdî kelim ekolü içerisinde es- Semerkindî gibi değerli bir âlim olarak değerlendirilmektedir.

Hâkim es-Semerkindî, yaşamı boyunca birçok eser vermiştir ve İslam düşünce tarihini birçok yönden etkilemiştir.¹⁶ Çok farklı alanlarda eserleri bulunan müellifin en önemli eseri, bu çalışmanın konusunu oluşturan es-Sevâdü'l-a'zam'dır.

es-Sevâdü'l-a'zam eseri bizzat Kâtip Çelebi tarafından es-Semerkindî'nin eseri olarak değerlendirilmiştir. Mâturîdî kelim ekolünün başlangıç eserlerinden biri olarak değerlendirilen eser, Sâmânîler tarafından resmi akide olarak kabul edilerek esere büyük önem atfedilmiştir. İsim olarak ezici çoğunluk manasına gelen bu eser, bugüne kadar yazılmış akâid metinleri

¹¹ Bayrak, Hatice Kübra Karaman, "Hakîm es-Semerkindî ve Kelamî Görüşleri". (Yüksek Lisans Tezi), Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017, s. 3.

¹² Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrullah el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Kitâbhâne:Kıratşî, trs. I, 139; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 207.

¹³ Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l behiyye fî tarâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddîn, Mısır: Dârü's-Se'âde 1324, I, 44.

¹⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l behiyye*, I, 44.

¹⁵ Can, Mustafa, "Hakîm es-Semerkindî", DİA, İstanbul 1997, XV, 193.

¹⁶ Semerkandî'nin bazı diğer eserleri: *Risâle fî beyâni enne'l-îmân cüz 'ün mine'l- 'amel em lâ (ve mürekkebün em lâ); er-Risâle; 'Akîdetü'l-Îmâm ; es-Suhufü'l-Îlâhiyye* (Bu eseri imam Semerkandîye, Zirikli tarafından nispet edilmiştir. Bkz. A'âm, I, 296).

içerisinde en önemli eserlerden birisidir.¹⁷ es-Sevâdü'l-a'zam'ı ve müellifini önemli kılan husus, eserin sadece akâid metinlerini içermesi değil fıkıh ve kelam çerçevesinde birçok İslami ve felsefi alt problemi incelemesidir. İkinci bölümde es-Sevâdü'l-a'zam adlı eserin mahiyeti ve İslam düşünce tarihindeki değeri incelenecektir.

2. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN es-SEVÂDÜ'L A'ZAM ADLI ESERİNİN MAHİYETİ VE DEĞERİ

Tam adı “er-Reddü âlâ ashâbi'l-hevâe'l-müsemmâ Kitâbü' s-Sevâdi'l -a'zâm âlâ mezhebi'l el İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe” olan es-Sevâdü'l-a'zam Hakîm es-Semerkandî'nin en meşhur eseridir. Hâkim es-Semerkandî'nin eserini isimlendirmesi noktasındaki en yaygın kanı tahminen, onun yetmiş üç fırka hadisinde geçen ‘sevâd-ı a'zam’¹⁸ terkibinden ilham aldığı yönündedir.¹⁹ ‘es-Sevâdü'l-a'zam kelime anlamı olarak ‘en büyük kalabalık’ manasına gelmektedir. Bu kavramla bağlantılı olarak ‘Sevâdü'l Müslimîn’ kavramı da Müslüman cemaat ve toplu manasında kullanılmaktadır.²⁰ Dolayısıyla eserin ismi İslam ümmetinin siyasi ve toplumsal birliğini ifade eder bir mahiyettedir. Müellifin eserinde temel konunun ‘İslam toplumunun birliği’ olması bu anlamda manidardır. Zira Hakîm es-Semerkandî, es-Sevâdü'l a'zam'da İslami hükümleri Kur'an ve sünnet temelinde ortaya koymaktadır. Müellif bu şekilde, Ehl-i sünnetin fikriyatını düşünce sistemi görerek ve bir rehber olarak bu fikriyatı farklı yönlere sarmış kişi ve fırkalara karşı savunmaktadır.²¹

Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l a'zam'ı, Mâtürîdî kelam geleneğinin en önemli ilk devir eserlerinden birisi olma özelliği göstermektedir. Eser hem hacmi hem de içerdiği konular bakımından döneminin diğer risalelerine göre daha kapsamlıdır. Bundan dolayı, es-Sevâdü'l A'zam, kitap ile risale arasında bir konumda değerlendirilmektedir.²² Eser bir akaid eseri olmasına rağmen birçok akaid eserinde yer almayan fıkhi konulara da geniş bir yer vermesi nedeniyle büyük bir öneme sahiptir.

Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l a'zam'ı, her biri ‘mesele’ olarak isimlendirilen altmış iki konudan mürekkeptir. Müellif, bu altmış iki başlıkta ilahiyat, sem'iyat, insan özgürlüğü, kaza ve kader gibi birçok konuya değinmektedir. ‘İmanda şüphe’ meselesiyle başlayan eser, ‘Allah’ın rahmetinden ümit kesmek’ meselesiyle nihayete ermektedir.²³ Eserde, kelam ilminde sıkça tartışılan imanın artıp azalması, iman ve amel ilişkisi gibi polemik türü

¹⁷Akın, Murat, “Hakîm es-Semerkandî'nin “es-Sevâdü'l a'zam” İsimli Eseri Bağlamında Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fikhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Erzurum 2017, Sayı 47, s. 104.

¹⁸ Hadisin metni için bkz. İbn Mâce, Fiten, 8,17

¹⁹ Fidan, İbrahim, “Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi”. (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008, s. 13.

²⁰ Bayrak, “Hakîm es-Semerkandî ve Kelamî Görüşleri”, s. 7.

²¹ Fidan, “Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi”, s.13.

²² Özel, Ahmet, “Hanefî Fıkıh Âlimleri”, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2013, s. 33.

²³ Semerkandî, Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkandî, *Sevâdü'l-a'zam*, İstanbul: Kitap Kalbi Yayınları 2016, s. 12.

konulara da yer verilmektedir. Diğer yandan, eserde fıkıh ilminin alanına giren abdest ve namaz temelleri gibi konulara ve ahlaki ve sosyal nitelikteki konulara da temas edilmektedir.²⁴

Hakîm es-Semerkandî'nin eserinde meseleleri ele alırken kullandığı yöntem de dikkate değerdir. Müellif meseleleri ele alırken öncelikle varsa mesele bağlamında delil olma niteliği taşıyan ayet, hadis ve sahabeye ait sözleri aktarmaktadır. Daha sonra diğer mezhep ve fırkaların mesele ile ilgili savlarını ele alarak bu savları deliller ile çürütmeye çalışmaktadır. Diğer yandan, meseleler bağlamında karşıt düşüncedekiler için delil olabilecek nitelikteki argümanların da analizini yaparak düşüncesini güçlendirmeye çalışmaktadır.²⁵

Müellif, es-Sevadü'l a'zam'da ele aldığı meseleleri destekleme konusunda akli delillerden çok nakli delillere başvurmuştur. Bu bağlamda, müellifin ele alınan bütün kelami konularda Kur'an'daki naslara başvurması, müellifin sahip olduğu Hanefî-Mâturîdî çizginin de bir sonucu olarak kelami konuları tartışmanın yanında çoğunluğun inandığı akideleri açıklama amacı da taşımaktadır. Müellifin es-Sevadü'l a'zam'da kullandığı üslubun, meseleleri kendi mezhep görüşü doğrultusunda açıkladıktan sonra bu görüşlere karşıt olanları eleştirme ve suçlama temelinde geliştirdiğini söylemek de mümkündür. Zira müellif eserde, kelam geleneklerinden olan Mu'tezile²⁶, Şia, Cebriyye, Kerrâmiyye²⁷ gibi mezheplerin meselelere dair görüşlerini İslam'a aykırı fikirler olarak görmekte ve yerine göre küfürle suçlamaktadır.²⁸ Hakîm es-Semerkandî'nin bu üslubunun, İlk dönem İslam âlimlerinin kelami meseleleri inceleme üslubunda yaygın olan bir tarz olduğunu da belirtmek gerekir.²⁹

Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevadü'l a'zam'da kullandığı ve atıfta bulunduğu kaynakların mahiyeti de önemli bir husustur. Zira müellif es-Sevadü'l a'zam'da Kur'an dışında herhangi bir yazılı kaynağa doğrudan veya dolaylı olarak atıfta bulunmamıştır. Eserde kullanılan kaynakların tamamı şifahi ve söze dayalı bir nitelik göstermektedir. Bu bağlamda eserde kullanılan kaynakları Kur'an, hadis ve selef dair kültürel öğeler olarak üç kategoride ele almak mümkündür.³⁰ Dolayısıyla müellifin görüşlerini değerlendirirken öncelikle ayetlere müracaat ettiğini daha sonra hadisleri ve son olarak da selef dair sözleri kaynak aldığını söylemek mümkündür.

Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevadü'l a'zam'da hadisleri öncelikle Kur'an'dan delil bulunduğu meselelerde görüşünü teyit etmek için, Kur'an'dan delil bulamadığı durumlarda ise akideyi ispat etmek için kaynak aldığını söylemek mümkündür.³¹ Bu bağlamda müellifin hadisçiliğinin ve es-Sevadü'l a'zam'da yer verdiği hadislerin değerlendirilmesinin eserin anlaşılması için de büyük önemi bulunmaktadır.

²⁴ Fidan, "Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi", s. 14.

²⁵ Özarlan, Selim, "Es- sevâdü'l A'zam ile el- Akidetu't- Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Tahlili", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 444.

²⁶ Mu'tezile hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Kahire:Mektebetü'l-Hâncî, trs, IV, 146-153.

²⁷ Kerrâmiyye hakkında geniş bilgi için bkz. Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk.Na'îm Zarzûr, Mısır:el-Mektebetü'l-'Asriyye 2005, I, 120-121.

²⁸ Bayrak, "Hakîm es-Semerkandî ve Kelamî Görüşleri", s. 25.

²⁹ Bayrak, "Hakîm es-Semerkandî ve Kelamî Görüşleri", s. 26.

³⁰ Fidan, "Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi", s. 15.

³¹ Fidan, "Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi", s. 16.

3. HAKİM es-SEMERKANDÎ'NİN HADİŞÇİLİĞİ ve es-SEVADÜ'L A'ZAM'DA GEÇEN HADİSLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Fıkıh ve akâid bazı meseleler çerçevesinde birbirine yakındır. Aynı durum tefsir ve hadis için de geçerlidir. Bu dört alanı da ayrı ayrı hususlar ile değerlendirmiş olan es-Semerkandî, hadisler ile ilgili özel çalışmalar yapmıştır. Müellifin hadisçiliğinde ön plana çıkan en önemli husus, Kuran'ı Kerim'i dayanak olarak göstermesi ve Kuran hükümleri haricinde ucu yorumlara yer vermemesidir.* Kendi yorumları haricinde farklı yorum getiren müelliflere de çok sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Müellifin en çok karşı çıktığı mezhep topluluğu ise Haricîler'dir. Bu çerçevede es-Sevadü'l-a'zam adlı eseri de belirli bir alanda teorize edilmiş ve hipotezlerle desteklenmiş düşünce ya da düşünceleri savunmak ve aykırı olan düşünceleri reddetmek üzerine olan bir eserdir. Hadis ile ilgili yorumlar da bu konuya dâhildir.³²

Müelliflerin hadisçiliği konusunda ön plana çıkan en önemli hususlardan kendi görüşünü her daim bir hadis ile destekliyordu ve İsrâiliyyât, sünnet vahiy ilişkisinden hareketle dini yorumlaması, ıstıhlara fazla yer vermemesi, hadislerle ilgili yaptığı şerhler ve bunları yorumlaması, hadis ilmi ile ilgili çalışmalar yaparken Kuran'ı Kerim'i kesin kanıt olarak göstermesi ve son olarak sem'iyât'a dair görüşlerini temellendirirken hadisleri ön plana çıkarmasıdır.* Bu noktada müellifin hadisçiliği tek bir yöntem ve tek bir sisteme dayanmamaktadır.³³ Yazarın hadisçiliği, diğer hadis âlimlere kıyasen, kefesi ağır basmamıştır. Nitekim Rical müellifleri, imam semerkandî'yi muhaddis olarak değerlendirmemişlerdir.

Müellif es-Sevâdü'l-a'zam adlı eserinde hadis ilmi çerçevesinde ilahiyat, nübüvvet, ahiret, hilafet ve imamet ana başlıkları altında birçok yorumda bulunmuştur. Ana başlıkların alt başlıkları da ayrıntılı olarak incelendiğinde es-Sevâdü'l-a'zam adlı eserin çok kapsamlı olduğu gözlemlenmektedir. Eserde incelenen alt başlıklar genel olarak Rü'yetullah³⁴, iman ve amel, Ef'âlül-'ibâd³⁵, hayır ve şer, Mi'rac³⁶, kabir azabı³⁷, sırat, şefaât³⁸, halifelerin faziletleri³⁹ şeklinde sıralanabilir.⁴⁰

es-Sevâdü'l-a'zam adlı eserde müellif, hadisleri dayanak olarak göstererek hayır ve şer fiillerin Allah'tan değil insandan kaynaklandığını ileri sürmektedir. İlahiyat meselesi ile ilgili olarak en önemli görüşlerinden birisi budur. Hadislere dayanarak bu savı destekleyen müellif,

*Ancak bu yöntem müellifi muhaddis sayacak kadar yeterli değildir.

³² Şahin, M. Kenan, "Mâturîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkandî'nin Sem'iyât'a Dair Görüşleri", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2015, Cilt: 2- Sayı: 2, s. 20.

*Bu hususlar müellifin hadisçiliğine değil, daha çok ehl-i sünnet izinden gittiğini işaret etmektedir.

³³ Şahin, "Mâturîdî Kelâmcısı Hâkim es-Semerkandî'nin Sem'iyât'a Dair Görüşleri", s. 22.

³⁴ Rüyetullah hakkında geniş bilgi için bkz. Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Rüyetullah*, thk. İbrahim Muhammed, Ürdün:Mektebetü'l-Manâr 1411, s. 91-358.

³⁵ Ef'âlül-'ibâd hakkında geniş bilgi için bkz. Buhari, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Halku Ef'âlül-'ibâd*, thk. Abdurrahman 'Amîre, Riyad:Dârü'l-Ma'ârif 1398, s. 29-118.

³⁶ İsrâ ve Mirac rivayetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Elbânî, Muhammed b. Nasir ed-Dîn b. Nuh, *el-İsrâ ve'l-Mî'râc*, Ammân: el-Mektabetü'l-İslâmiyye 2000, s.7-109.

³⁷ Kabir azabı hakkında geniş bilgi için bkz. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *İsbâtü azâbi'l-Kabr*, thk. Şeref el-Kuda, Amman:Dârü'l-Furkân 1405, s. 27-131.

³⁸ Şefaât hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *İsbâtü's-şefâ'a*, thk. İbrahim Abdülmecit, Riyad:Edvâu's-Selef 2000, s. 22-66.

³⁹ Halifelerin faziletleri hakkında geniş bilgi için bkz. el-İshahânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Fezâilü'l-hülefâi'l-erba'ati ve ğayrihim*, thk. Salih b. Muhammed, Medine:Dârü'l-Buhârî 1997, s. 33-168.

⁴⁰ Özarslan, "es-sevâdü'l-a'zam ile el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Tahlili", s. 446-455.

ilahiyat konusunda en çok tartışma yaratan meseleyi bu şekilde savunarak kesin bir ayırım yapmaktadır.⁴¹

İman konusunda da kesin hükümler veren müellif, imanın ne azalıp nede artabileceğini ve imanda şüpheye kesinlikle yer verilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu noktada iman ve amel ayırımı ortaya çıkmaktadır. Müellif bu itikada inanan kimseleri bidat ehli olarak görmüştür. Daha sonra kendi görüşünü ön plana çıkartmak suretiyle bu rivayete dayanmıştır. “İmanın artıp azalabileceğine inanmak küfürdür. Çünkü iman ne artar ne de eksilir.”⁴²

Müellifin üzerinde en çok durduğu husus ilahiyat hususudur. Nübüvvet ve hilafet gibi konularda çok detaylı araştırmalara girmeyen müellif, spesifik konularda değerlendirmeler yapmıştır. İlâhiyat ile ilgili olarak yirmi iki rivayet üzerine çalışmış olan müellif, ilahiyat alanının özel bir konusu olan halku'l-Kur'ân ve kelime-i tevhîde özel bir ilgi ile yaklaşmıştır ancak değerlendirmeye aldığı yedi rivayete hadis kaynaklarında rastlanmadığı için ihtilaflıdır.⁴³

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan es- Semerkandî'nin hadis ilmine yaklaşımı ve hadisçiliği İslam düşünce tarihi için ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve ilmi kişiliğinden hareketle itikadi ve ameli bağlamlarda tartışmaya neden olan konularda sadece hadis ile değil birçok alanla tartışmaları açıklığa kavuşturmak için araştırmalar yapan müellifin kanaatleri tartışılmıştır. Bu noktada es-Sevâdü'l A'zam sadece Mâtürîdî kelimeler geleneğinin önemli bir eseri değil hipotezlerle desteklenerek düşünce ya da düşünceleri savunmak ve aykırı olan düşünceleri reddetmek üzere yazılmış bir eserdir. Kitapta Hz. Peygamber'in ölümünden sonra birçok anlamda kargaşa ve ihtilaflı yorumların ortaya çıkması ile beraber ihtilaflı yorumları çürütmek için birçok yorum içermektedir. Bu bağlamdan hareketle müellifin eserinin mahiyeti ve İslam düşünce tarihindeki yeri araştırılmıştır. Daha sonra müellifin hadisçiliği üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Genel olarak bir âlim, muhaddis olarak değerlendirilecek ise bazı hususlar dikkate alınması icap eder. Birincisi o kişi hocalarından duymuş olduğu hadisleri kendi senediyle rivayet etmesi, ikincisi bilinen münekkithlerin cerh ya da tadiline uğraması, üçüncüsü hadis ehli o âlimi muhaddis olarak tanıtmaması ve son olarak hocalarından rivayet alması ve kendisinden 'de rivayet işitilmesi tam manada hadis talebinde istekli olmasıdır. Nitekim bu hususlara bakıldığında imam Semerkandî'yi, muhaddis olarak değerlendirilmesi taassuptur. Müellifi daha çok kelimci veya fıkıhçı olarak tanıtmak dosdoğrudur. Bundan ziyade imam Ebü'l Kâsım'ın eserleri incelendikten sonra en çok kelim ve fıkıh ilimlerinde parladığını görmek mümkündür. Son olarak eserdeki geçen hadislerin genel tanıtılması yapılarak, kitapta yedi rivayetin aslı olmadığını ve müellifin en çok üzerinde durduğu konu olan ilahiyat meselesine dair değerlendirmeleri çalışma kapsamına alınarak sonuca gidilmiştir.

⁴¹ Özarslan, “es- sevâdü'l A'zam ile el- Akidetü't- Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Tahlili”, s. 450.

⁴² Fidan, “*Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi*”. s. 30 ve 41. Rivayetin metni: (إن زيادة الإيمان ونقصانه كفر) ve bu rivayet hiç bir hadis eserinde musned bir şekilde zikredilmemiştir.

⁴³ Fidan, “*Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l A'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi*”. s. 111-112.

KAYNAKÇA

Akl, Nâsır b. Abdülkerim el-Akl, *el-Havâric evvelü'l-fıraki fi târihi'l-İslâm*, Riyad: Dâru İşbîliya 1998.

Bağdâdî, İsmail b. Muhammed el- Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Ârifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs'l-Arabî 1951.

Bayrak, H. K. K. (2017). *Hakîm es-Semerkindî ve Kelamî Görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *İsbâtü azâbi'l-Kabr*, thk. Şeref el-Kuda, Amman:Dârü'l-Furkân 1405.

Buhari, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Halku Ef'âli'l-'ibâd*, thk. Abdurrahman 'Amîre, Riyad:Dârü'l-Ma'ârif 1398.

Can, M. "Hakîm es-Semerkindî", DİA, İstanbul 1997, XV, 193.

Çelebi İ., Güdekli, H. N. (2014). "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, İstanbul: Ensar Yayınları.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Rüyetullah*, thk. İbrahim Muhammed, Ürdün:Mektebetü'l-Manâr 1411.

Elbânî, Muhammed b. Nasir ed-Dîn b. Nuh, *el-İsrâ ve'l-Mî'râc*, Ammân: el-Mektabetü'l-İslâmiyye 2000.

el-İshahânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Fezâilü'l-hülefâi'l-erba'ati ve gayrihim*, thk. Salih b. Muhammed, Medine:Dârü'l-Buhârî 1997.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk.Na'îm Zarzûr, Mısır:el-Mektebetü'l-'Asriyye 2005.

Fendik, Eduvard Fendik, *İktifâü'l-Kunu'*, Mısır: Matba'tu't-Telif 1896.

Gazzî, Takiyyüddîn ed-Dârî el-Gazzî, *et-Tabakâtü's-Sünniyye fi Tarâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah el-Hilû, Riyad 1983.

Halîfe, Mustafa b. Abdullah Hacı Halîfe, *Keşfü'z-Zünûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1941.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Mîlel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Kahire:Mektebetü'l-Hâncî, trs.

'İmrânî, Yahya b. Salim el-Yemenî el-'İmrânî, *el-İntisâr fi'reddi aley-Mu'tezileti'l-Kaderiyeti'l eşrâr*, thk. Su'ûd b. Abdülaziz, Riyad: Advâu's-Selef 1999.

Kaffârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali el-Kaffârî, *Usûlü mezhebi's-Şî'a*, Riyad: Câmi'atu Muhammed b. Su'ûd 1414.

Kahraman, H. (2005). "Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri", Uludağ Üniversitesi: *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Bursa, s. 89-110.

Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1957.

Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrullah el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Kitâbhâne:Kıraşî, trs.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l behiyye fî tarâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddîn, Mısır: Dârü's-Se'âde 1324.

Murat, A. K. I. N. (2017). Hakîm es-Semerkindî'nin "es-Sevâdü'lA 'zam" İsimli Eseri Bağlamında Mâtüridî Akâid Eserlerinde Fıkhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (47), 103-118.

Özarlan, S. (2002). 'Es- sevâdü'l A'zam ile El- Akidetu't- Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Tahlili'', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ 2002, s. 439-458.

Özel, A. (2013). *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şahin, M. K. (2015). "Mâturidi Kelâmcısı Hâkim es- Semerkândî'nin (342/953) Sem'ıyyât'a Dair Görüşleri", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2- Sayı: 2, Bayburt.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Kılânî, Beyrut: Dârü'l-M'arife 1975.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muellemî, Haydarabat: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye 1962.

Serkîs, Yusuf b. İlyân b. Musa Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbû'ât*, Mısır: Matba'tu-Serkîs 1928.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *İsbâtü's-şefâ'a*, thk. İbrahim Abdülmecit, Riyad:Edvâu's-Selef 2000.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn 2002.